משה אונא

הקבוצה בעיני ההלכה

הקבוצה מנקודת מבטה של ההלכה — מהי? האם היא שותפות כלכלית־עסקית? או שמא שותפות של "קהל", "בני־עיר", היינו שותפות חברתית? ומה משמעותו של בסיס הלכתי כזה או אחר לגבי פעילותה של הקבוצה כחברה, ופעילות מוסדותיה?

לפני שנכנס לגופו של נושא, נעיר שתי הערות: א. לא יתכן לחפש בהלכה פתרון לבעיה קבוצית מסויימת לפני שביררנו והבהרנו **לעצמנו** מהו קבוץ בשבילנו: "משק"? אגודה שיתופית? חברה אנושית? ציבור דתי? רק על־סמך בירור מוקדם כזה, אפשר להתחיל לפנות לתחומים המתאימים בהלכה, ולנסות לקבל תשובות.

ב. באיזו מידה המסגרת ההלכתית שנבחר לקבוצה, תשאיר מקום **לפעילות יוצרת־מחדשת** של החברה הקבוצית בקביעת הנורמות המחייבות אותה, והמתארות אותה כחברה בעלת סגוליות דתית וחברתית? שאלה זו צריכה להיות בעלת משקל רב בבחירת מסגרת זו.

לפנינו שתי אפשרויות למיקומה של הקבוצה בתחום ההלכה: האחת היא לראותה כ־**שותפות**, והשניה — לתפוס אותה כ־**"בני־העיר"**, כ־**"קהל"**. בין שתי התפיסות הללו ישנו הבדל גדול ועמוק לא רק מבחינה עיונית, כי אם גם מבחינה מעשית. עלולות להיות תוצאות משמעותיות מרחיקות לכת מבחירתנו את המתכונת האחת או השניה. רואה אני בעיקר ארבעה הבדלים יסודיים ביניהן, ואלה הם:

א. **השותפות** היא מוסד בתחום המשפט **הפרטי**; **הקהל** נמצא בתחום המשפט **הצבורי**. המשפט הפרטי "מסדר את היחסים בין יחידים שונים... לפנינו התחייבות חוזית".[1] המשפט הצבורי "מסדיר את היחסים שבין הצבור והנהגתו של הצבור, לבין היחיד, וכן את המשפט שקובע את ענייני הצבור ואת דרכי הנהגתו".[2]

1 ראה אהרון נחלון "סמכויות הצבור להתקין תקנות לפי התשב"ץ: מהותן המשפטית של תקנות הקהל", תדפיס מתוך שנתון המשפט העברי, כרך ג'–ד'.

2 שם, עמ' 5.

"המאפיין, אפוא, את המשפט הצבורי הוא הכושר לחייב את הזולת ללא התחייבותו המפורשת וללא הסכמתו המוקדמת של "הזולת", כי אם כתוצאה מכך שמצוה לעשות מעשה כל שהוא".[3]

ב. **השותפות** נמצאת רובה ככולה בתחום העסקי: היא יצירה לשם פעילות כלכלית, משקית ומסחרית, ועל־פי זה היא קובעת את קנה־המדה לסדריה והכרעותיה. **לקהל** יש בראש וראשונה משמעות ותוכן ציבורי וחברתי ועל־פי זה חשיבותו ומסקנותיו. הקבוצה היא יצירה חברתית שהפעילות המשקית באה **לשרתה** ולבססה. היא צריכה **להזהר** מאז ומתמיד פן יגבר הצד המשקי על הצד החברתי. המסקנה לגבי הצורה הפורמאלית היא לה ברורה: האלמנט הציבורי חייב להיות בה בעל דגש חזק ומקומו יהא מרכזי כדי כך שממנו ההכוונה וההדרכה לצד המשקי.

ג. שותפות צריכה להתממש בדברים **ריאליים** שמוכנסים לשותפות (כסף, כלי עבודה). הסכם שותפות הקובע רק התחייבות לשותפות אינו בר־תוקף. לעומת זאת בקהל **אין** הגבלות אלה. בקבוצה לא נדרש החבר בזמן קבלתו לקבוצה להכניס דבר כלשהו. הוא רק מתחייב לשמור על התקנון וההחלטות המחייבות. הוא נותן לקבוצה מה שהוא מרוויח בזמן היותו חבר, ובמקרה ויש לו רכוש — הוא מכניס אותו לקבוצה.

ד. בשותפות צריכה להיות הסכמת **כל** השותפים. אין הכרעת הרוב. לעומת זה בקהל לא תתכן פעולה תקינה בלי אפשרות של הכרעת **הרוב** — ושל כוח כפיה על הפרט ואף של ענישה. נדמה לי שרק כזה יכול להיות הבסיס לחברה הקיבוצית.

אין צורך להדגיש שכללי הצדק והיושר וההגינות מחייבים את הקהל לא פחות מהשותפות. אין לרוב זכות להחליט החלטות שרירותיות ולקפח פרט או מיעוט. יש צורך בעירנות תמידית לסכנה זו בקבוצה. לעומת זה יכולה להיות, לדעתי, הסכמה על כך שמותר למוסדות לנהוג במדה מסויימת של גמישות בהחלטותיהם, אם הם רואים הכרח לכך. ברור שיש לנהוג בענין זה במידה מירבית של זהירות והתאפקות. לא תמיד המוסדות ערים לחובתם זו.

גם בנקודה זו יש יתרון לקונצפציה של הקהל לעומת זו של השותפות. השותפות המבוססת על חוזה אינה יכולה ללכת בדרך של גמישות. השותפות העסקית גם אינה זקוקה לכך כמו הקבוצה, בה שימת הדגש על סיפוק צרכי הפרט מכוון לקראת פתרון זה.

ה"נוקשות" שיש בשותפות מכוונת את מחשבתנו לעוד אספקט שהוא בעיני בעל חשיבות רבה. גם **דיני** שותפות מסוכמים על פרטיהם, כדי לשמש בסיס

3 שם, עמ' 10 הערה 37.

להתדיינות; לכן הם נוקשים. אין בהם כל אתגר להתמודדות עם המציאות המיוחדת במינה של הקבוצה. לעומת זה לתקנות הקהל יש גמישות על־ידי עצם ביסוסן על החלטות הצבור ועל־ידי מתן סמכות למוסדות הנבחרים.

בתשרי תשכ"ב התקיימו ימי עיון של הקיבוץ הדתי בנושא "חוק ומשפט והחברה הקיבוצית". פרופ' מנחם אלון הרצה שם על הנושא "למהותן של תקנות הקהל ומשמעותן לחברה הקיבוצית". בסוף הרצאתו קורא פרופ' מ. אלון את הקיבוץ הדתי לראות "בחידושה של יצירה הלכתית־משפטית גדולה זו (של תקנות הקהל) ...משום אתגר רציני שהקיבוץ הדתי צריך להיענות לו". כי ב"תקנות הקהל במשפט העברי יש משום **אמצעי** ומשום **רעיון**... אמצעי על שום מה? על שום שבאמצעות תקנות הקהל ניתן להסדיר, במסגרת הרחבה של ההלכה, כל אותן בעיות משפטיות מיוחדות הנובעות ממגמותיה החברתיות והכלכליות המיוחדות של הקבוצה הדתית". "ולא רק משום אמצעי יש בתקנות הקהל, אלא אף רעיון מהותי של ההלכה העברית טמון בהן". — "הקיבוץ הדתי הוא למעשה כינון מחדש של תא אוטונומי, חי ויוצר, אשר הערך העליון של כל חבריו היא התורה וההלכה... ומשום כך נועד תא חברתי־אוטונומי זה גם להמשיך ביצירתן הגדולה (של קהילות ישראל) בתקנות הקהל. כי הרי תקנות הקהל אין בהן רק משום מציאת **היתר** כיצד **להתגבר** על ההלכה; בתקנות הקהל יש משום יצירה גדולה במערכות המשפט העברי, משום יצירת עקרונות יסוד בדרכי חקיקה של צבור עברי לפי הדין העברי..."

אמנם זה אתגר גדול! כי פירושו להתיחס לתקנות הקבוצה ברצינות מלאה. לא עוד יהיו הן רק האמצעי להקל על ניהול ענייניה הארגוניים והחומריים של הקבוצה, שלא פעם מזלזלים בו; יהיה עלינו להתיחס אליהן כליצירה שבאה לבטא את רוח הקבוצה הדתית.